

ЖИТИЈЕ СВЕТОГ СИМЕОНА МИРОТОЧИВОГ ОД НИКОНА ЈЕРУСАЛИМЦА

Средином петнаестог века, у време када прва турска окупација српске Деспотовине најављује вековно ропство наших земаља и док се у Зети осећа све већи притисак латинске политике Венеције, учени монах, Никон Јерусалимац пише за Јелену Балшић, његово духовно чадо, дело које је у наше време познато под називом *Горички зборник*. Од оно мало података којима располажемо о писцу овог значајног дела знамо да је Никон био старац српскога манастира Светих Арханђела у Јерусалиму где је боравио у време александриског патријарха Григорија IV (1398-1412). Убрзо после завршетка *Горичког зборника*, Никон примивши велику схиму мења име и од тада се помиње као Никандар Јерусалимац, чијом руком је 1442 написан тестамент Јелене Балшић. Последњи пут се помиње 1468 као игуман манастира Св. Николе на скадарском острву Врањини. Поред *Горичког зборника* који је писан у епистоларном облику питања и одговора и који се може сматрати „ауторским зборником“ обзиром да је Никон састављач већег дела његових поглавља, познат је још један зборник са његовим потписом. То је Шестодневник (1439-40) који се данас налази у манастиру Савинии који садржи још неколико превода списа, исихастичког садржаја, значајних византиских писаца: Григорија Синајита, Симеона Новог Теолога, Калиста Ксантопула као и неколико текстова на грчком језику.¹ Осим избора текстова итема, преузетих из византиске књижевности, *Горички зборник* садржи и мање или више оригиналне списе, као што је „Повест о јерусалимским црквама“ на пример. То је поет-

¹ *Историја Црне Горе*, т. II, Титоград 1970: Д. Богдановић: „Горички зборник“ (сс. 372-380), стр. 373

ско-путописни састав који, по речима Димитрија Богдановића: одликује „необично жив, посебно сликовит и сасвим индивидуални стил“; „једна мисаона лирика сва у импулсима за недоречене асоцијације“², која на појединим местима, како то примећује Ђ. Трифуновић, „достиге врхунац у духу стила „плетенија словес“³. Све ово, као и готово енциклопедиски опсег тема и чланака садржаних нарочито у Горичком зборнику, указује на човеканеобично широке културе и великог познавања литературе византиског света. Чланци из Космографије и Географије указују на познавање дела Птоломеја (Пв.), Василија Цесариског, Георгија Писида и Михаила Псела.⁴ Тако у Никону Јерусалимцу откривамо још једну значајну личност наше средњевековне књижевности.

Грчки елементи у лексици, утицај грчког писма у ћирилском диктусу Никоновом, као и типично грчки криптограм у потпису из Горичког зборника указују на могућност византиског порекла овог писца као што је то мисли о Ђ.Сп. Радојичић.⁵ Ђ. Трифуновић међутим истиче да би то могла бити само последица продуженог боравка у грчкој средини, читања византиске литературе и изразито православно-исихастичког опредељења овог нашег из писца XV-ог века. У области фонетике, морфологије и синтаксе Никон пише сасвим у духу српско словенског језика а местимично и премаша оквири књижевног језика приближавајући се чистим говорним и народним облицима изражавања.⁶

² Д. Богдановић, н. д. стр. 378; Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд 1980, стр. 224.

³ Ђ. Трифуновић, «Две посланице Јелене Балшић и Никонова „Повест о јерусалимским црквама и пустињским местима“», *Књижевна историја* V/18, Београд 1972, стр. 291.

⁴ Марија Иконому, „Горички зборник – порекло, садржај о космографији“, *Cyrrillomethodianum*, Солун 1981, стр. 164.

⁵ Ђ. Сп. Радојичић, «Drei Byzantiner, alt-serbische Schriftsteller des 15. Jahrhunderts», *Akten XI. Internationalen Byzantinisten Kongresses 1958*, München 1960, с. 505-506.

⁶ Ђ. Трифуновић, наведено дело, стр. 297.

Али дело Никона Јерусалимца заслужује даље изучавање, нарочито Горички зборник који је добрим делом посвећен Немањинима, највише Св.Симеону-Немањи и Св.Сави. Овај зборник је издат и проучен до сада само умањим деловима. Ђорђе Трифуновић је издао и превео другу и трећу посланицу Јелене Балшић као и Никонову „Повест о јерусалимским црквама“.⁷

Горички зборник

У време свог службовања у Скопљу 1902 године етнолог и касније академик Светозар Томић купио је рукописни зборник који је по скадарском острву Горици чијем је Богородичином манастиру био намењен и добио назив Горички зборник.

Писан у епистоларном облику питања и одговора, „вапроси и одвети“, састоји се од три посланице Јелене Балшић и текстова који представљају Никонов одговор на њена питања. Читав зборник, 273 сачувана листа, писан јеруком Никоном Јерусалимца, изузев два листа писана другом руком, и завршава се после датума (1442 година) потписом „смерни Никон“. Уобличен у целину овај зборник сачињавају три складна дела која се постепено увећавају.

Први део (1а-15б) почиње Јеленином посланицом и завршава се Никоновим одговором. Од тога је првих седам листова оштећено тако да је осталасамо уздужна половина.

Други део (16а-48б) опет почиње Јеленином посланицом, другом, у којој она моли свога духовника да јој одговори на питања о милостињи, монаштву, општежићу и усамљеништву. Никонов опширан одговор писан високим стилем је прожет обилатим коришћењем библиских и светоотачких текстова.

Трећи и најопширнији део (49а-272а) са насловом „**епистолиа третиа**“ нема на почетку препис Јеленине посланице већ почиње са Никоновим одговорима. Никон излаже важне догађаје свештене историје, говори о различитим законима,

⁷ Ђ. Трифуновић, н.д. сс. 289-327.

раздвајању народа, о Аврааму и Мелхиседеку, затим у одговору на Јеленина питања излаже учење Цркве и расправља о теолошким и догматским питањима. Затим казује догађаје после Христа: о папи Силвестру, оснивању Цариграда, светим Оцима и о Св. Јовану Златоустом. Од листа 102 под насловом „**архи диигисис**“ –почетак повести– Никон говори Јелени о њеним прецима Немањићима на основу старих српских родослова и летописа. Затим (1106-1346) следи житије Светог Симеона Мироточивог са житијем Светога Саве у продужетку до (152а), завршавајући, овај очигледно најважнији део зборника, поуком извученом из живота Светог Саве. Следи од (л. 165) „Правило скитскога пребиванија“ састављено на заповест Јеленину за њену новоподигнуту задужбину „цркву и ћелију“ Благовештења Пресвете Богородице на острву Горици.

Од л. 258 почиње чланак космографског садржаја са насловом „Повест о проуведенији васељенеј“ где се излаже укратко историја од Адама до Св. Константина Великог, затим о разним мерама, подели часа и јединицама новца, па о облику земље за коју каже да је округла и да лебди у ваздуху. На основу „писаниа јелинска“ о геометрији говори о размерама земље и растојању између неба и земље. Ово поглавље завршава растојањима између градова и земаља на истоку.

Завршни део *Горичој зборника* (л. 265б-271б) садржи Никонову „Повест о Јерусалимским црквама и пустињским местима, о Ефрату и Јордану и свим оближњим тамо местима, што слушамо и видесмо то приповедамо христољубијувашему.“ Завршава исповедањем вере, посветом, молбом за опроштај, поздравом и потписом: Јерусалимац, тајнописом: Никон.

На крају зборника се налази кратко завршно писмо „смерне Јелене“ у коме потврђује пријем Никонових посланица и којим она приноси ово дело на дар „храму Благовештења Пресвете Владичице наше Богородице на Горици“. Следи молитва Богородици и коначни запис Никонов са годином писања Зборника.

Житије Светог Симеона Мироточивог

Средишње место у *Горичком зборнику* по положају као и по простору, око једне трећине, заузима део посвећен Њемањићима, генаологија, житије Св. Симеона и Св. Саве, поука на живот Св. Саве. Намеће се питање: откуда то даје толика пажња посвећена династији и њеним најистакнутијим представницима, која је пре више од седамдесет година сишла са историјске позорнице? То што се Јелена Балшић, трећа ћерка кнеза Лазара, сматра потомком, по женској линији, те светородне лозе, по нашем мишљењу није довољан разлог да објасни овако велики удео ове теме у једном зборнику тако разноврсног и богатог садржаја, са световном и духовном тематиком, писаном од стране једног високо образованог духовника и писца усто још и космополите за кога се чак предпоставља да би могао бити страног односно Византиског порекла. Следећи разлог могао би бити то што Никон као духовник Јеленин, наводећи најсветлије примере светости из лозе њених предака,⁸ жели можда да јој помогне у њеном одређивању између световног и монашког живота.

Главни узрок овакве актуелности Немањићког узора концептом средњег века и на то близу западног руба српске државе, ипак по нашем мишљењу треба тражити пре свега у свеукупном значају Немањићке традиције на плану културе, духовности и државности српског народа оног времена. Угрожена и са истока и са запада, називајући свој блиски крај, источно-хришћанска цивилизација тражи одржање свога идентитета ослањајући се код Византинаца на хеленске и светоотачке корене⁹ изражене кроз исихастички покрет, а код Срба на традицију Немањићке светородне династије која по себи представља својеврсну синтезу духовно-монашког идеала и државно-националног легитимитета.

⁸ Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, стр. 223.

⁹ Hélène Ahrweiler, *Ideologie politique de l'empire byzantin*, Париз 1975, сс. 122-123.

Већ је од раније запажено да су се кроз српски средњи век односи између државе и цркве одвијали у духу хармоније, није познат ни један већи сукоб између цркве и државе каквих је било у Византији на пример¹⁰. Стога је и природно што је српска Црква нестанком државе до те мере постала чуваром не само вере и језика него и националног идентитета и традиције не само државности него и традиције једне остварене цивилизације и њених највиших вредности у временима када су биле најугроженије. Овој синтези црквености и државности без сумње су најјачи и најважнији печат дали први Немањићи Св. Симеон и Св. Сава проживљеним примерима и делима која су одолела вековима и разарањима, свеукупним делом које представља, као што би представљало и са сваки други цивилизовани народ, непроцењиви капитал духовног и културног наслеђа. Кроз усмено и народно предање, књижевност, богослужбене текстове и иконографију имамо пред очима примере континуитета живе традиције Немањића у којој Студеница зрачи и надахњује величанственом животношћу своје осмо-вековне лепоте.

У делу *Горичкој зборника* посвећеном Немањићима посебну пажњу заслужује житије Св. Симеона стога ћемо се овде укратко позабавити његовим садржајем. Као што се види из наслова: „Се же в кратце навестим твоему христољубију о светем Симеоне еже б ст в племени сем нов и мироточ ц „[=иеу; е=иа] “Ово је укратко сада (за) твоје христољубље о Светоме Симеону који је био у народу свом нови мироточац“ „Никон саставља за Јелену Балшић скраћено житије Св. Симеона-Немање, на 49 страна рукописног текста што значи више од пола простора који је још посвећен Немањићима и Св. Сави. До 33 стране овог Немањиног житија Никон се служио делом Стевана Првовенчаног, даље недостаје један или више лис-

¹⁰ *Сѣшара срѣска књижевности* I, Нови Сад – Београд 1970, (предговор Д. Павловића) стр. 10.

това а у осталом делу се служио Теодосијевим житијем Св. Саве из оног дела где се говори почев о извирању светог мира у Хиландару па све до другог погребца у Студеници. Дело-ве текстова којима се служио Никон је приближно упола скратио а вршио је и интерполације које укупно износе близу једне десетине текста целог житија.

После богословско-реторског уводног дела Никон следи излагање Стевана Првовенчаног, са мањим интервенцијама, изостављајући тако податак о првом, латинском, крштењу Немањиним. На месту где се говори о областима које је Немања добио на управу у младости, после набрајања Топлице, Ибра и Ресаве уместо „и глаголием ие Рек и“, стоји само „именоуемие Рек и“ што би значило да је то заједничко име три наведене области а не нека засебна област. Изостављен је део где се говори о сусрету Немањиним са Манојлом Комнином као и онај где је описан његов сукоб са браћом, протеривање јеретика и опис његових освајања. Уместо тога се помиње само укратко подизање многих храмова и оснивање обитељи, односно манастира.

Потом помиње зидање храма Пресветој у Студеници, настављајући са набрајањем дарованих цркава широм православног света, описујући Немањинимолитвено и покајничко расположење, подвизавање при надгледању градње Богородичине цркве у Студеници и његово уздизање духом до Небеског Јерусалима.

Затим говори о добродетелном најмлађем сину његовом који гледајући очева добра дела зажеље да испредњачи у њима и постане предходник на светом путу коме његов отац стреми; његов одлазак кришом у Свету Гору, Немањину жалост и слање потере за љубимцем сином.

Никон даље следи Доментијаново житије Св. Саве, говори о Растковом доласку у Русик, монашењу и бораваку у том манастиру а затим описује његов прелазак у Ватопед. Скраћујући Доментијаново излагање, Никон за разлику од Доментија-

на и Стевана Првовенчано казује о Савином монашењу у Русику, податак преузет из Теодосијевог житија Св.Саве. Изостављена је епизода са Немањиним војницима у Русику, уместо чега се додаје у продужетку да га је потеря затекла замонашеног у Ватопеду. Следи опис Немањине туге после повратка потере и његова покајничка молитва по Првовенчаноме. Тако и даље говори о сазивању сабора, препуштању престола и монашењу Немањину. Овде Никон казујући о монашењу Ане – Анастасије додаје да је њу Немања најпре „часно отпратио у Топлицу у храм Пресвете Богородице који је раније подигао, на ушћу реке Кос’лице, и да је у њему часни збор монахиња“, податак кога нема код Првовенчаног, Доментијана и Теодосија, да би онда и сам отишао у Студеницу. У Савином житију Св. Симеона каже се само: „Госпођа Анастасија отиде Светој Богородици у Расу“.

Излагање о боравку у Студеници, писмо Сави у Свету Гору и његов одговор и позив, као и долазак Св.Симеона у Ватопед, боравак у њему и даривање светогорских манастира, следи поново текст Првовенчаног изузев једног дела у похвали која се кроз уста Светогораца изриче Св. Симеону, и где се, за разлику од Првовенчаног, посебно наглашавају Немањине врлине и добра дела као искоренитеља јереси, оца, учитеља у правој вери и врлини, уобнови ослабеле државе под знаком крста, подучавању кнезова и мудро утицају на старце, итд.

Никонов спис даље говори о оснивању Хиландара, уз Стевана Првовенчаног, савим укратко и нешто опширније о заједничком боравку и подвижништву оца и сина у новооснованој обитељи следећи даље доследно текст Првовенчаног у опису исхода Немањине душе пред сабраним Светогорским монасима све до места где се Св.Сава плачући обраћа своме оцу на самртном одру: Ко ће ми исцелити душевну... Даље недостаје најмање један лист јер се на следећој страни чита од пола речи опис, по Теодосију, помена (парстоса) Св.Симе-

ону којом приликом је потекло свето миро из његова гроба у присуству Прота Свете Горе и осталих угледних званица.

Цео даљи ток овог житија следи, уз знатна скраћења и мања интерполирања, Теодосијев текст житија Св.Саве. После описа извирања светог мира у Хиландару Св. Сава шаље стакленицу мира уз писмо са описом чудесног догађаја, брату самодржцу Стефану, који наредује да се оно чита пред присутним велможима. Стефан пише Сави молећи га да дође у Србију и донесе мошти Св.Симеона ради превазилажења раздора, уништења противника, благослова и просветљења.

Поневши мошти Светога, Сава води и угледне светогорске старце да они као сведоци прослављања Св.Симеона на истоку то посведоче западнима и да би затим као сведоци новог прослављења могли то приповедати источнима, да би сви једнодушно узносили хвале Богу.

Стефан заједно са епископом, свештенством и племством сусреће Светогорце са телом Светога које задивљује својом смерношћу јер не штеђаше царске багренице и чак главу своју часну до праха земаљског прикљанјаше молећи за благослове.

Овде Никон уноси један краћи Стеванов монолог и молитву. Упоредујући га са древним Израилљом и Јаковом описује се затим полагање тела Светога у мраморни гроб у Богородичиној цркви у Студеници и заупокојена служба после које се богато обдарени народ разилази.

Када је дошао дан помена Преподобнога, поново се његов гроб као великом водом, благодаћу Светога Духа испуни миром, на удивљење мноштва народа који се тискаху да виде чудо узносећи славословља Господу.

Овим се завршава житије Св.Симеона, нешто измењен завршни део у односу на остала житија Немањина не допушта да се одреди време протекло између полагања моштију у гроб и годишњег помена када је потекло миро, непомиње се ни одлазак Светогораца после полагања у гроб као ни њихово присуство приликом извирања светог мира у Студеници у

овом његовом врло сажетом опису. У продужетку је скраћено житије Св.Саве по Теодосију иделимично по Доментијану.

Видели смо да Никоново житије Св.Симеона представља једну врсту компилације Првовенчаног, Теодосија и Доментијана што је уобичајен поступак у средњовековној књижевности.¹¹ Али такве компилације где је Никонов однос према тексту, да тако кажемо, активан. Он смишљено одабира оно што сматра најважнијим и што жели да истакне служећи се и другим изворима, Доментијаном и вероватно Св.Савом а одбацује све што је у његово време изгубило на актуелности. Њега не занимају хроничарске странице Првовенчаног а заобилази и романескне описе Теодосија. Код Никона је Св. Симеон сведен на суштину, идеолошки симбол али ипак довољно жив истваран као личност. Он је пре свега обновитељ државе и утемељивач цркве, узоран отац и заштитник Православља, чудесни историски пример синтезе антиномија који извршава Стари и Нови Завет, влада међу земаљским а настањује се међу небеским житељима, доказујући тако да је све могуће ономе који делатно верује.

Један тако испуњен живот, једна таква провиденцијална пуноћа животног пута није задивљујућа само за средњовековни дух, таквих примера као што је Немањин заиста мало има у историји као и у књижевности. Никонова заслуга је што је то добро осетио и што је извукавши најважније елементе из расположиве грађе створио једну складну, јасно осмишљену целину. Зато се његово дело и може, у смислу средњовековне књижевности, сматрати Новим житијем Светога Симеона Мироточивог.

Подробније изучавање овог житија Св. Симеона требало би да бацивише светлости на начин његовог настанка а посредно и да помогне у изучавању историје текстова других Немањиних житија. Његов пак удео у Горичком зборнику као

¹¹ Х. Г. Бек, *Пушјеви византијске књижевности*, Београд 1967, сс. 217-218.

и уопште садржај самог зборника заслужују посебну пажњу јер дају важан увид у питања и опредељења која заокупљају највише слојеве српског друштва у немирном и драматичном времену позног средњег века.

Поред тога што представља до сада једино познато сведочанство окњижевним склоностима Јелене Балшић, *Горички зборник* већ и летимичним прегледом његовог садржаја открива изузетну разноврсност тема и завидну ерудицију његовог аутора, пружа нам увид у високи степен образовања ућености и уопште културну климу једног времена која у нашој историографији без сумње још није довољно изучавана тако да се у данашњој свести о прошлости још увек одржава тако неоправдана предрасуда о неком мрачном средњем веку. Иако у судбоносном процепу између надирућег османлиског ислама и конфесионално искључивог милитантног запада, српска држава поред жилавог и дуготрајног отпора показује и задивљујућу виталност своје културе и снажну укореењеност своје духовно-националне свести, у духу свога доба разуме се. Та свест се не може схватити само кроз уске локално етничке размере. Она за врхунске идеале има универзалне вредности православне источно-хришћанске цивилизације чији је највиши узор Богочовечански лик и светитељски живот. Сједињујући наслеђе хеленских сазнања о природи и видљивом свету и наслеђа римског државно-правног поретка као највише дотадашње домете цивилизације, свет Византиске сфере коме на свој начин припада и Србија, одржао је као највећу вредност Јеванђелски делотворни идеал изражен кроз живот Цркве као образаца идеалног друштва. Цркве која је истовремено неодвојиви део друштва и стопа Небеског Јерусалима.

Тај есхатолошки однос према времену и вечности, животу и смрти, прошлости и историско-националној свести, без сумње је дао снажан печат и српској државности и представља један од њених најснажнијих корена. Карактеристично је да и пре Немањића постоји један култ светог краља, Јована-Владимира, зетског кнеза из XI-ог века. Култови светих владара

постојали су широм хришћанског света током целог средњег века али тешко даје могуће наћи сличан пример светородне лозе са таквим континуитетом светости у низу владара и њихове најближе околине који су примањем строгих монашких завета, мучеништвом или ктиторским делом, од Св. Симеона-Немање па све до Св. Јоасафа-Урошице последњег Немањића, дали на најрепрезентативнији начин свој удео управо том највишем идеалу Теантропоцентричног хуманизма хришћанског света. Да култови српских светих краљева и архиепископа ни су само локални, национални и настали само из државно-политичких побуда, како се то још увек понегде редуktivно тумачи у духу антропоцентричног хуманизма, показује и распрострањеност ових култова широм православног света па и изван његових граница. Култ Св. Мученика Јована Владимира био је још до недавно жив међу православним и католичким становништвом Албаније, позната је једна његова икона која сечува у манастиру Св. Катарине на Синају. Култ Св. Симеона а посебно Св. Саве постоји широм православног света од Русије преко Румуније и Бугарске¹² до Палестине. Увршћени су у календар грчке цркве што представља редак изузетак у односу на словенске светитеље, недавно је објављено и више грчко-византиских богослужбених текстова посвећених Св. Симеону и Сави.¹³ Култ Св. краља Милутина, чије се мошти чувају у цркви Св. Недеље у Софији, и данас је веома жив у Бугарској. Најзад треба потсетити да је једно житије Св. Саве написано у XVII-ом веку на латинском језику.¹⁴

¹² Ср. Петковић, „Свети Сава Српски у старом руском, румунском и бугарском сликарству“, *Сава Немањић – Свјети Сава*, Београд 1979, сс. 357-380.

¹³ А. Радовић, „Похвала преподобном Сави јерарху и Симеону оцу његовом из Србије“, *Богословље XXI* 1,2, Београд 1977, сс. 39-45; Ј. Тарнанидис, „Култ светог Саве и светог Симеона код Грка“, *Хиландарски зборник*, 5 (1983), сс. 101-177.

¹⁴ В. Чајкановић, „Живот Светога Саве епископа сина Симеона Стефана краља Рашке од И. Т. Мрнавића“, *Свјетосавски зборник*, књ. 2, Београд 1939, сс.

Без обзира како се ововременска секуларизована свест односила према овоме, данас када се у свету и код нас историјографија све више усмерава путем проучавања историје култура, идеја и менталитета уопште, не може сезаобићи чињеница да биографије-житија краљева и архиепископа српских као оригинална творевина нашег средњег века представљају највиши дOMET и узликовну уметност највреднију творевину наше средњовековне цивилизације. Дуго посматрана, готово искључиво, само као ризница хронолошко фактографских података, ова књижевност још открива природу духовне културе оног времена у нас, открива нам живе личности, њихову психологију, мотивације и оно по чему се разликују или не од нас, једном речју даје намкључ за разумевање једног удаљеног доба које се не може разумети само данашњим начином мишљења ни растумачити само уз помоћ ово временских искустава. Захваљујући оживелом интересовању, обновљеном раду и продубљенијем приступу, наша средњовековна књижевност постепено стиче у светлу новијих изучавања, где се истиче непроцењиви допринос покојног академика Димитрија Богдановића, пажњу и вредновање које јој зацело и припада у нашој културној баштини.

Париз 1986.